

دانشگاه پیام نور
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه زبان و ادبیات فارسی

عنوان:

تصحیح انتقادی دیوان اکبر اصفهانی

نگارش:
لیلا مقدم

استاد راهنما:
دکتر علی پدram میرزایی

استاد مشاور:
دکتر علی محمد پشتدار

پایان نامه
برای دریافت درجه کارشناسی ارشد
در رشته زبان و ادبیات فارسی

اسفند ۱۳۸۸

تقديم به:

تامي ره پويان علم و ادب ايران آريائي

سپاس و تشکر از:

به انجام رسیدن این پژوهش بعد از الطاف بی دریغ حق تعالی، شمره‌ی ارشادها و راهنمایی‌های اساتید گرانمایه‌ای است که در این راه مساعدتهای خویش را بر من مبذول نمودند. از صمیم قلب سپاس و قدردانی خویش را خدمت استاد محترم راهنما جناب آقای دکتر علی پیرام میرزایی و استاد بزرگوار مشاور جناب آقای دکتر علی محمد پشدار و تقدیر از استاد محترم داور سرکار خانم دکتر طاهره جعفرقلیان، نسبت به عنایات بی وقفه‌ی ایشان ابراز می‌دارم. همچنین تشکر بی پایان از مهدی و همراهی پررو مادر عزیزم، همسفر فداکارم، دخترم تانیا و خواهران دلسوزم که در به سامان رسیدن این تحقیق مرارت‌های زیادی را تحمل شدند. امید آن دارم که برای قدردانی از زحماتشان، حق مطلب را ادا کرده باشم و سلامت، سربلندی و عزت روز افزون آنان را از دگاه خالق منان خواستارم.

چکیده :

اگرچه نیمه‌ی اول قرن یازده یعنی دوران تأسیس سلسله‌ی پر قدرت صفویه ، رونق شعر و شاعری به مانند قرون پیشین نیست و با وجود حاکم بودن چند گانگی شیوه ها ، تنوع سبکها ، بی‌توجهی شاهان به شعرا و رفتن آنها به هند، نمی‌توان قدرت صفویه را که حدود دو قرن و نیم بر ایران حاکم بوده را نادیده گرفت و از ارزش ادبی این دوره به عنوان یکی از ادوار ادبیات ایران صرف نظر کرد و از ادب دوستان بزرگی چون اکبر اصفهانی ، شاعر گمنام این عهد که با تصحیح دیوانش سبب احیای یکی دیگر از اسناد تاریخ و فرهنگ گذشته‌ی ایران می‌شویم ، چشم پوشی کرد. در این پژوهش سعی گردیده از میان قصاید ، قطعات ، ترکیب بندها و غزلیات و ی بخش عمده‌ی دیوان او که شامل غزلیاتش است به رشته‌ی تحریر در آورده شود. سرانجام این پژوهش از طریق تجزیه و تحلیل نظری به دستاوردهای مهمی دست یافت. یکی اینکه اکبر اصفهانی از شعرای گمنام و برجسته‌ی سبک هندی یا سلسله‌ی صفویه است که علاوه بر دارا بودن ویژگی های سبک هندی، رد پای احساسات لطیف حافظ در غزلیات شیوایی او مشهود است. دیگر اینکه طبع پُر شور این شاعر از طریق هنجارگریزی‌هایی در زبان و ایجاد آراستگی های لفظی، خود را نمایان می‌سازد که این آرایش های لفظی و معنوی و ویژگی های سبکی و دستوری متن ، مضمون و محتوا در این تحقیق مورد بررسی قرار گرفت تا این شاعر هرچه بیشتر در عرصه‌ی هنر پردازي های شاعرانه‌ی عصرش به فرهنگ و ادب ایران زمین شناسانده شود.

واژگان کلیدی :

تصحیح ، انتقادی ، دیوان ، اکبر اصفهانی

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
فصل اول : مقدمه و کلیات ۱	۱
بخش اول	۲
۱-۱-۱. تعریف مساله و بیان سوالهاي اصلي تحقيق	۳
۱-۱-۲. سابقه‌ي تحقيق	۳
۱-۱-۳. ضرورت انجام تحقيق	۴
۱-۱-۴. هدف ها	۴
۱-۱-۵. چه کاربردهايي از انجام اين تحقيق متصور است ؟	۴
۱-۱-۶. استفاده کنندگان از نتیجه‌ي پايان نامه	۴
۱-۱-۷. جنبه‌ي جديد بودن و نوآوری طرح در چیست ؟	۵
۱-۱-۸. روش اجراي تحقيق	۵
۱-۱-۹. روش و ابزار گرد آوري	۵
۱-۱-۱۰. جامعه آماری و تعداد نمونه	۵
۱-۱-۱۱. روش نمونه گيري	۶
۱-۱-۱۲. روش تجزيه و تحليل اطلاعات	۶
بخش دوم	۷
۱-۲-۱. معرفي نسخه (ديوان اکبر اصفهاني)	۸

۹	بخش سوم
۱۰	۱-۳-۱. اهمیت تاریخی دوره‌ی صفوی
۱۱	۲-۳-۱. میزان اعتبار ادبیات در دربار صفویه
۱۲	۳-۳-۱. میزان اعتبار شعر در دربار صفویه
۱۴	۴-۳-۱. وضعیت ادبیات و شعر در داخل ایران
۱۵	۵-۳-۱. وضعیت ادبیات و شعر در خارج از ایران (هند)
۱۷	۶-۳-۱. ویژگی‌های شعری عصر صفویه
۱۹	پی‌نوشت‌ها
۲۰	بخش چهارم
۲۱	۱-۴-۱. سبک هندی
۲۳	۲-۴-۱. ساختار سبک هندی
۲۶	۳-۴-۱. ویژگی‌های سبک هندی
۲۶	۱-۳-۴-۱. زبان
۲۹	۲-۳-۴-۱. فکر
۳۲	۳-۳-۴-۱. ادبیات
۳۵	۴-۴-۱. نکات دستوری
۳۶	پی‌نوشت‌ها
۳۷	بخش پنجم

۳۸	۱-۵-۱. گذری بر شرح حال اکبر اصفهانی.
۴۳	پی نوشت ها
۴۸	بخش ششم
۴۹	۱-۶-۱. آرایه‌های لفظی و معنوی در غزلیات اکبر اصفهانی.
۴۹	۱-۶-۱-۱. ارسال المثل
۵۰	۱-۶-۱-۲. استعاره
۵۰	۱-۶-۱-۳. اغراق
۵۱	۱-۶-۱-۴. ایهام
۵۱	۱-۶-۱-۵. پارادکس
۵۱	۱-۶-۱-۶. تشبیه و انواع آن
۵۴	۱-۶-۱-۷. تصدیق
۵۵	۱-۶-۱-۸. تضاد
۵۵	۱-۶-۱-۹. تضمین
۵۶	۱-۶-۱-۱۰. تکرار (واج آرایی)
۵۶	۱-۶-۱-۱۱. تلمیح
۵۹	۱-۶-۱-۱۲. جناس
۵۹	۱-۶-۱-۱۳. حس آمیزی (آنیمیسیم).
۶۰	۱-۶-۱-۱۴. حسن تعلیل

۱-۶-۱-۱۵. طرد و عكس ۶۰

۱-۶-۱-۱۶. كنايه ۶۰

۱-۶-۱-۱۷. لف و نشر مشوش ۶۱

۱-۶-۱-۱۸. مراعات النظير ۶۱

۱-۶-۱-۱۹. مجاز ۶۱

پي نوشت ۶۳

بخش هفتم ۶۸

۱-۷-۱. شيوهي صحيح ۶۹

۱-۷-۲. شيوهي رسم الخط ۷۰

۱-۷-۳. تصوير صفحه نخستين نسخه ۷۵

۱-۷-۴. تصوير صفحه پاياني نسخه ۷۶

نتيجه گيري ۷۷

فصل دوم : غزليات اكبر اصفهاني ۸۰

واژه نامه ۴۵۸

اعلام اشخاص ۴۹۷

اعلام مكانها ۵۰۱

فهرست منابع و مراجع ۵۰۶

فصل اول:

مقدمه و کلیات

بخش اول

۱-۱-۱. تعریف مساله و بیان سوالهاي اصلي تحقيق :

شناسنامه‌ي هر ملت و كشوري ، نسخ خطي آن است . بدین منظور براي احیاي تاريخ و فرهنگ گذشته ی هر مرز و ابوم شایسته است که به تصحیح نسخ خطي پرداخت تا دید ژرف تر و عمیق تري از اوضاع آن بدست آورد. براي تحقق بخشیدن به این عمل ضرورت دارد ، تمام نسخ خطي زبان فارسي به نحو منقح در اختیار پژوهشگران قرار گیرد. از این رو پژوهش حاضر بر آن است تا با بررسی و تعمق در يکي از این آثار ، قدمي هر چند کوچک در این طریق بردارد و در نهایت پاسخگوي پرسشهاي بنيادي و محوري زیر باشد :

۱ - شرح حال و آثار اکبر اصفهاني چیست ؟

۲ - جلوه ها و ویژگیهاي شعري ديوان اکبر اصفهاني چیست ؟

۳ - آیا ديوان اکبر اصفهاني نشان دهنده‌ي ویژگیهاي سبكي قرن یازده است؟

۱-۱-۲. سابقه‌ي تحقيق :

با پژوهشي که در فهرستواره هاي احمد منزوي به عمل آورده شد ، نامي از این ديوان به دست نیامد. ولي در جلد سوم کتاب فهرست نسخه هاي خطي فارسي نوشته ي احمد منزوي در صفحه ۲۳۰ نام این ديوان آورده شده ، و نیز در کتاب الذریعه الي تصانیف الشیعه تالیف آقا بزرگ طهراني ، قسمت اول جزء نهم ، در صفحه ۸۷ نام این ديوان ذکر شده است ؛ و در هر دو کتاب نسخه هاي خطي فارسي تألیف احمد منزوي و کتاب الذریعه آقا بزرگ طهراني آورده شده که ديوان اصفهاني فقط داراي يك نسخه ، در کتابخانه‌ي مجلس شوراي اسلامي است. و در جاي دیگر ، نسخه‌اي از این ديوان یافت نگردید.

۱-۱-۳. ضرورت انجام تحقیق:

برای اینکه بتوان شناسنامه‌ی يك ملت را شناخت ، باید نسخ خطي آن را احیا کرد ، تا افراد گمنام تاریخ را به نسل جدید شناساند. اکبر اصفهانی یکی از کسانی است که نسخه‌ی آن به صورت تک نسخه و منحصر به فرد است. با انجام این تحقیق می‌توان اکبر اصفهانی و دیوانش را از لابه لای اوراق تاریخ بیرون کشید و به نسلهای جدید شناساند.

۱-۱-۴. هدف ها :

۱- تحقیق درباره‌ی احوال و آثار اکبر اصفهانی

۲- تصحیح دیوان اکبر اصفهانی

۳- تحقیق درباره‌ی ویژگیهای شعری دیوان اکبر اصفهانی

۴- شرح و توضیح دشواریهای لغوی ، دستوری و مفهومی دیوان اکبر اصفهانی

۱-۱-۵. چه کاربردهایی از انجام این تحقیق متصور است ؟

۱- شناخت زندگی و دوران اکبر اصفهانی

۲- شناخت ویژگیهای شعری دیوان اکبر اصفهانی

۱-۱-۶. استفاده کنندگان از نتیجه‌ی پایان نامه :

محققین و دانشجویان علاقمند به ادبیات فارسی و نسخ خطی

۱-۱-۷. جنبه‌ی جدید بودن و نوآوری طرح در چیست ؟

از آنجا که باز خوانی و تصحیح یک نسخه‌ی خطی ، احیا یک کتاب است. در صورت تصحیح و چاپ و انتشار این اثر می‌توان در راه آشنایی هر چه بیشتر دانش دوستان و علاقمندان به شعر و دیوان شعر از آن بهره جست.

۱-۱-۸. روش انجام تحقیق :

تحلیل محتوا

۱-۱-۹. روش و ابزار گرد آوری :

روش : کتابخانه‌ای

ابزار : فیش برداری

۱-۱-۱۰. جامعه‌ی آماری و تعداد نمونه :

جامعه‌ی آماری:

نسخه‌ی خطی دیوان اکبر اصفهانی موجود در کتابخانه‌ی مجلس

تعداد نمونه :

با توجه به شماره‌ی برگه‌های دیوان که ۴۵۷ صفحه و هر صفحه شامل ۱۷ بیت است ، قسمت عمده‌ی دیوان که

دربرگیرنده‌ی غزلیات است ، مورد بررسی قرار گرفت.

۱-۱-۱۱. روش نمونه‌گیری :

جامعه و نمونه یکسان است.

۱-۱-۱۲. روش تجزیه و تحلیل اطلاعات :

تجزیه و تحلیل نظری

بخش دوم

۱-۲-۱. معرفی نسخه (دیوان اکبر اصفهانی)

نسخه‌ی حاضر به خط نستعلیق خوش نوشته شده است. برگه‌های زیادی از آن افتاده و بسیاری از آنها نیز جابجا گذارده شده. به ترکیب بند شروع و با مقطعات به پایان می‌رسد. این نسخه با اینکه افتادگی دارد شامل ۷۲۰ بیت از غزل، ترکیب بند، یک ترجیع بند، قصیده و قطعه است.

ظاهراً از خطوط نیمه‌ی اول قرن یازدهم هجری است. صفحات آن مجدول به طلا است و با این بیت آغاز گردیده:

در میان راه عشق از راه بازم داشتی

بار دیگر بر سر سوز و گدازم داشتی

و انجام نسخه این بیت است:

ممالك ستان باد و اقلیم پیرای

خداوند گیتی نگهدار بادش

جلد تیماجی، کاغذ دولت آبادی، قطع خشتی باریک، شماره برگه‌ها ۲۲۹، شماره‌ی صفحات ۴۵۷ و هر صفحه شامل ۱۷ بیت، طول ۲۱ سانتیمتر، عرض ۱۲ سانتیمتر، شماره دفتر ۱۲۹۷۵ و محل نگهداری نسخه،

کتابخانه‌ی مجلس شورای ملی ایران است.

بخش سوم

بیا بالله به بسم الله اکبر
برون آور سراز خاک سرانداز
"اکبر اصفهانی"

۱-۳-۱. اهمیت تاریخی دوره صفویه :

با وجود اهمیت دوره صفویه و فراوانی منابع موجود ، تاریخ کامل و درستی درباره سلسله صفویه نوشته نشده است. کلیاتی که سرجان ملک و سرکلمنتز مارخام ، در مورد ایران ارایه داده اند نارسا و نادرست و بر پایه منابع بسیار محدود استوار است.

با توجه به کتب متعدد ، پیدایش صفویه در آغاز قرن شانزده میلادی در ایران است. با برقراری این حکومت ، ایران وارد مجمع ملل و عرصه جدیدی از روابط سیاسی می گردد ؛ زیرا که پیروزی اعراب بر ایرانیان در اواسط قرن هفت میلادی ، دین زرتشت و امپراتوری ساسانی را بر انداخت و تا نیمه قرن سیزدهم که حکومت خلفا به دست لشکریان مغول و تاتار سرنگون شود ، ایران تحت سیطره آنها در می آید و همین امر سبب تنزل حکومت ایران می گردد.

سلسله صفویه این افتخار را داشت که از ایران ملتی مستقل و پر قدرت و مورد احترام بسازد که مرزهای آن در زمان پادشاهی شاه عباس کبیر با مرزهای امپراتوری ساسانی برابر بود. در همین زمان اصفهان با تغییر پایتخت از قزوین نصف جهان شد. و دارای عمارات با شکوه و صنعتگران چیره دست گشت و بازرگانان از سرزمینهای دور به آنجا می آمدند و انجمنهای اعزامی سیاسی نه تنها از هند ، ماورالنهر و ترکیه بلکه از همه ی کشورهای اروپایی به ایران مأمور می شدند.

شاه اسماعیل صفوی پس از پاک سازی خاک ایران از یاق قویونلوم و دیگر رقبای تاج و تخت ، بیشتر با سه گروه پر قدرت یعنی تیموریان ، ازبکهای ماوراءالنهر و ترکان عثمانی روابط خارجی داشته است. روابط

ایران با این دو دشمن اخیر که سنی بسیار متعصب بودند ، همواره خصومت آمیز بود. ولی با تیموریان که خود از بیم از بکها آسایش نداشتند نسبتاً روابط دوستانه‌ای بود. بارگاه با شکوه سلطان حسین بایقرا در هرات از مراکز ادبیات و هنر به شمار می‌رفت ، او از جمله حکامی بود که تلاش می‌کرد ، مذهب تشیع را در قلمرو خود جایگزین تسنن کند ، البته او نتوانست به اندازه‌ی شاه اسماعیل در این کار موفق شود.

شاهان صفوی ، نام و نسب خود را از شیخ صفی الدین اردبیلی گرفتند. نسب شیخ صفی به امام موسی کاظم و از سوی دیگر به حضرت فاطمه می‌رسید و همین امر سبب شده بود که در زمان خود (قرن ۷ هجری قمری) به عنوان مرشد مورد احترام باشد. شیخ صفی در سن هشتاد و پنج سالگی (۷۳۵ هجری قمری) وفات یافت و پس از او فرزندش صدر الدین جانشین شد.

۱-۳-۲. میزان اعتبار ادبیات در دربار صفویه :

در دوره‌ی صفویه مدیحه سرایی و قصیده سرایی بازار چندان گرمی نداشت. علتش این بود که شاهان صفوی بویژه شاه تهماسب و شاه عباس بزرگ علاقمند بودند که شعرای مدیحه سرا به جای مداحی آنان به مدح و منقبت امامان بپردازند و شاید همین امر سبب کم شدن شعرا در دربارهای آن زمان و روی آوردن آنها به دربار شاهان هندی باشد.

انگیزه‌ی سرودن اشعار مذهبی در ذکر کرامات و مصایب امامان در آن زمان بسیار بود. محتشم کاشانی (متوفی ۹۹۶ هجری قمری) از برجسته ترین شعرای مداح به شمار می‌رود. ولی علاوه بر مرثیه های رسمی که به سبک قدما گفته می‌شد ، احتمال می‌رود که بسیاری از اشعار ساده تر و دلنشین تر ، که بوسیله‌ی آنها احساسات مذهبی ایرانیان در سوگواری‌های ماه محرم تجلی می‌کند ، در این دوره سروده شده باشد ، چرا که در آن ایام از همه‌ی امکانات برای تحریک این احساسات در خدمت فرزندان امام علی و تنفر از بیداد گرانی که